

ৰাজনৈতিক তত্ত্ব বুলিলে কি বুজা?

ৰাজনৈতিক তত্ত্ব হৈছে ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ অন্যতম গুৰুত্বপূৰ্ণ শাখা। ই ৰাজনৈতিক ধাৰণা, মতবাদ, প্ৰতিষ্ঠান, মূল্যবোধ আৰু প্ৰক্ৰিয়াৰ সুসংগঠিত অধ্যয়ন কৰে। ৰাজনৈতিক জীৱনক বুজিবলৈ আৰু ৰাজনৈতিক সমাজখন কেনেদৰে সংগঠিত হোৱা উচিত সেইটো মূল্যায়ন কৰিবলৈ ৰাজনৈতিক তত্ত্বই চেষ্টা কৰে। ৰাজনৈতিক তত্ত্বই কিছুমান মৌলিক প্ৰশ্ন উত্থাপন কৰে, যেনে— ৰাষ্ট্ৰ কি? ক্ষমতা কি? মানুহে কিয় ৰাষ্ট্ৰৰ আইন মানিব লাগে? ন্যায় কি? স্বাধীনতা কি? সকলো মানুহ সমান নেকি? ব্যক্তিৰ কি কি অধিকাৰ থকা উচিত? এখন চৰকাৰক কিহে বৈধতা প্ৰদান কৰে? সেয়েহে, ৰাজনৈতিক তত্ত্ব ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা আৰু আদৰ্শ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা—দুয়োটাৰে সৈতে জড়িত।

“তত্ত্ব” (Theory) শব্দটোৱে কোনো এটা বিষয়ক বুজিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা সুসংগঠিত ব্যাখ্যা বা ধাৰণাৰ সমষ্টিক বুজায়। সেয়েহে, ৰাজনৈতিক তত্ত্ব বুলিলে ৰাজনীতি, চৰকাৰ, ৰাষ্ট্ৰ, ক্ষমতা, কৰ্তৃত্ব, অধিকাৰ, স্বাধীনতা, সমতা, ন্যায় আৰু গণতন্ত্ৰ সম্পৰ্কীয় সুসংগঠিত ধাৰণাৰ সমষ্টিক বুজায়।

ৰাজনৈতিক তত্ত্বৰ দুটা প্ৰধান দিশ:

1. বৰ্ণনামূলক/বিশ্লেষণাত্মক দিশ — ই ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠান, ৰাজনৈতিক আচৰণ আৰু ৰাজনৈতিক ধাৰণাসমূহ অধ্যয়ন আৰু ব্যাখ্যা কৰে।
2. আদৰ্শমূলক দিশ — ন্যায়, স্বাধীনতা আৰু সমতাৰ দৰে মূল্যবোধৰ ভিত্তিত ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠান আৰু সম্পৰ্কসমূহ কেনেকুৱা হোৱা উচিত, সেই বিষয়ে আলোচনা কৰে।

ৰাজনৈতিক তত্ত্বৰ সংজ্ঞাসমূহ:

Andrew Heywood ৰ মতে, “ৰাজনৈতিক তত্ত্ব ৰাজনৈতিক জীৱনৰ বিষয়ে আমাৰ বুজাবুজিক গঢ় দিয়া ধাৰণা আৰু নীতিসমূহৰ সৈতে জড়িত।”

George H. Sabine ৰ মতে, “ৰাজনৈতিক তত্ত্ব হৈছে ৰাজনৈতিক চিন্তাবিদসকলে ৰাজনৈতিক জীৱন আৰু প্ৰতিষ্ঠান সম্পৰ্কে বিকশিত কৰা ৰাজনৈতিক ধাৰণা আৰু মতবাদৰ অধ্যয়ন।”

David Held ৰ মতে, ৰাজনৈতিক তত্ত্ব হৈছে ৰাজনৈতিক ধাৰণা, প্ৰতিষ্ঠান আৰু প্ৰক্ৰিয়াৰ সুসংগঠিত অধ্যয়ন আৰু সেইবোৰক ৰাজনৈতিক মূল্যবোধৰ ভিত্তিত মূল্যায়ন কৰা প্ৰক্ৰিয়া।

J. C. Johari ৰ মতে, “ৰাজনৈতিক তত্ত্ব ৰাজনৈতিক ধাৰণা, মূল্যবোধ, প্ৰতিষ্ঠান আৰু প্ৰক্ৰিয়াৰ সুসংগঠিত অধ্যয়নৰ সৈতে জড়িত।”

সেয়েহে, ৰাজনৈতিক তত্ত্ব হৈছে ৰাজনৈতিক ধাৰণা, প্ৰতিষ্ঠান, মূল্যবোধ আৰু প্ৰক্ৰিয়াৰ সুসংগঠিত অধ্যয়ন আৰু সমালোচনামূলক মূল্যায়ন।

ৰাজনৈতিক তত্ত্বৰ প্ৰকৃতি:

1. দাৰ্শনিক প্ৰকৃতি: ৰাজনৈতিক তত্ত্বৰ ৰাজনৈতিক দৰ্শনৰ সৈতে ঘনিষ্ঠ সম্পৰ্ক আছে। ই ন্যায়, স্বাধীনতা, সমতা, অধিকাৰ, কৰ্তৃত্ব আৰু আদৰ্শ সমাজ সম্পৰ্কীয় মৌলিক প্ৰশ্নসমূহৰ আলোচনা কৰে।
2. আদৰ্শমূলক প্ৰকৃতি: ৰাজনৈতিক তত্ত্বই “কি হোৱা উচিত?” এই প্ৰশ্নৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। ই বিভিন্ন মূল্যবোধ আৰু নীতিৰ ভিত্তিত ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ মূল্যায়ন কৰে।
3. বিশ্লেষণাত্মক প্ৰকৃতি: ৰাজনৈতিক তত্ত্বই ক্ষমতা, কৰ্তৃত্ব, স্বাধীনতা, সমতা, ন্যায় আৰু সাৰ্বভৌমত্ব আদি ৰাজনৈতিক ধাৰণাৰ অৰ্থ আৰু প্ৰকৃতি সূক্ষ্মভাৱে বিশ্লেষণ কৰে।
4. সমালোচনামূলক প্ৰকৃতি: ই ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা আৰু প্ৰতিষ্ঠানসমূহক সমালোচনামূলকভাৱে পৰীক্ষা কৰে। চৰকাৰ আৰু ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাসমূহ বৈধ, গণতান্ত্ৰিক আৰু ন্যায়সংগত হয় নে নহয়, সেইটো বিচাৰ কৰে।
5. মূল্যভিত্তিক প্ৰকৃতি: ৰাজনৈতিক তত্ত্ব স্বাধীনতা, সমতা, ন্যায়, গণতন্ত্ৰ, মানৱ মৰ্যাদা আৰু অধিকাৰ আদি মূল্যবোধৰ সৈতে ঘনিষ্ঠভাৱে জড়িত।
6. ঐতিহাসিক প্ৰকৃতি: বিভিন্ন যুগৰ ৰাজনৈতিক চিন্তাবিদসকলৰ চিন্তাধাৰাৰ জৰিয়তে ৰাজনৈতিক তত্ত্বৰ বিকাশ হৈছে। প্লেটো আৰু এৰিষ্টটল প্ৰাচীন ৰাজনৈতিক চিন্তাৰ প্ৰতিনিধি, আনহাতে হবছ, লক, ৰুছো, মাৰ্ক্স, মিল, গান্ধী আৰু বলছ পৰৱৰ্তী যুগৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ চিন্তাবিদ।
7. গতিশীল প্ৰকৃতি: ৰাজনৈতিক তত্ত্ব স্থিৰ নহয়। সমাজ আৰু ৰাজনীতিৰ পৰিৱৰ্তনৰ লগে লগে ইয়াৰো পৰিৱৰ্তন ঘটে। আধুনিক ৰাজনৈতিক তত্ত্বত নাৰীবাদ, বহুসাংস্কৃতিকতাবাদ, পৰিৱেশবাদ, বিশ্বায়ন আৰু মানৱ অধিকাৰ আদি বিষয় অন্তৰ্ভুক্ত হৈছে।
8. আন্তঃবিষয়ক প্ৰকৃতি: ৰাজনৈতিক তত্ত্বৰ সৈতে দৰ্শন, ইতিহাস, সমাজবিজ্ঞান, অৰ্থনীতি, আইন আৰু ৰাজনীতি বিজ্ঞান আদি বিভিন্ন বিষয়ৰ ঘনিষ্ঠ সম্পৰ্ক আছে।

ৰাজনৈতিক তত্ত্বৰ পৰিসৰ:

ৰাজনৈতিক তত্ত্বৰ পৰিসৰ অতি ব্যাপক। ই কেৱল ৰাষ্ট্ৰ আৰু চৰকাৰৰ অধ্যয়নতে সীমাবদ্ধ নহয়। ইয়াৰ ভিতৰত ক্ষমতা, কৰ্তৃত্ব, স্বাধীনতা, সমতা, ন্যায়, অধিকাৰ, গণতন্ত্ৰ, ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠান, ৰাজনৈতিক মতাদৰ্শ, নাগৰিকত্ব আৰু সমসাময়িক ৰাজনৈতিক বিষয়সমূহ অন্তৰ্ভুক্ত।

1. ৰাষ্ট্ৰৰ অধ্যয়ন: ৰাষ্ট্ৰ ৰাজনৈতিক তত্ত্বৰ অন্যতম প্ৰধান বিষয়। ই ৰাষ্ট্ৰৰ উৎপত্তি, প্ৰকৃতি, উদ্দেশ্য, কাৰ্যাৱলী আৰু পৰিৱৰ্তিত ভূমিকা অধ্যয়ন কৰে। লগতে ৰাষ্ট্ৰ আৰু ব্যক্তিৰ মাজৰ সম্পৰ্কও পৰীক্ষা কৰে।
2. চৰকাৰ আৰু চৰকাৰৰ বিভিন্ন ৰূপ: ৰাজনৈতিক তত্ত্বই গণতন্ত্ৰ, ৰাজতন্ত্ৰ, একনায়কত্ব আদি বিভিন্ন চৰকাৰৰ ৰূপ অধ্যয়ন কৰে। ই সেইবোৰৰ প্ৰকৃতি, গুণ, সীমাবদ্ধতা আৰু উপযোগিতাও পৰীক্ষা কৰে।
3. ক্ষমতাৰ অধ্যয়ন: ক্ষমতা ৰাজনৈতিক তত্ত্বৰ এক কেন্দ্ৰীয় ধাৰণা। কোনে ক্ষমতা লাভ কৰে, ক্ষমতা কেনেকৈ প্ৰয়োগ কৰা হয়, ক্ষমতা কেনেকৈ বিতৰণ কৰা হয় আৰু ই ব্যক্তি তথা সমাজক কেনেদৰে প্ৰভাৱিত কৰে—এইবোৰ ৰাজনৈতিক তত্ত্বৰ অন্তৰ্গত।

4. কৰ্তৃত্ব আৰু বৈধতা: ৰাজনৈতিক তত্ত্বই কৰ্তৃত্ব আৰু বৈধতা অধ্যয়ন কৰে। চৰকাৰৰ শাসন কৰাৰ অধিকাৰ কিয় আছে আৰু নাগৰিকে কিয় ৰাজনৈতিক কৰ্তৃত্ব মানি চলিব লাগে—এই প্ৰশ্নসমূহ ইয়াৰ অন্তৰ্গত।
5. স্বাধীনতা: স্বাধীনতা ৰাজনৈতিক তত্ত্বৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয়। ই ব্যক্তিগত স্বাধীনতাৰ অৰ্থ, প্ৰকাৰ, গুৰুত্ব আৰু স্বাধীনতাৰ ওপৰত আৰোপ কৰিব পৰা বৈধ সীমাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰে।
6. সমতা: ৰাজনৈতিক তত্ত্বই বিভিন্ন ধৰণৰ সমতাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰে, যেনে— ৰাজনৈতিক সমতা, সামাজিক সমতা, অৰ্থনৈতিক সমতা, সুযোগৰ সমতা, লিংগ সমতা। ই বৈষম্যৰ কাৰণ আৰু সমতা স্থাপনৰ উপায়ো অধ্যয়ন কৰে।
7. ন্যায়: ন্যায় ৰাজনৈতিক তত্ত্বৰ অন্যতম কেন্দ্ৰীয় বিষয়। সমাজত অধিকাৰ, সুযোগ, সম্পদ আৰু সুবিধাসমূহ ন্যায়সংগতভাৱে কেনেকৈ বিতৰণ কৰা উচিত, সেই বিষয়ে ই আলোচনা কৰে। লগতে সামাজিক, অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক ন্যায়ৰ বিষয়েও অধ্যয়ন কৰে।
8. অধিকাৰ: ৰাজনৈতিক তত্ত্বই অধিকাৰৰ প্ৰকৃতি, উৎস আৰু গুৰুত্ব অধ্যয়ন কৰে। ইয়াৰ ভিতৰত নাগৰিক অধিকাৰ, ৰাজনৈতিক অধিকাৰ, মৌলিক অধিকাৰ আৰু মানৱ অধিকাৰ অন্তৰ্ভুক্ত।
9. গণতন্ত্ৰ: ৰাজনৈতিক তত্ত্বই গণতন্ত্ৰৰ অৰ্থ, নীতি আৰু কাৰ্যপ্ৰণালী অধ্যয়ন কৰে। ইয়াৰ ভিতৰত জনসাৰ্বভৌমত্ব, প্ৰতিনিধিত্ব, নিৰ্বাচন, ৰাজনৈতিক অংশগ্ৰহণ আৰু মত প্ৰকাশৰ স্বাধীনতা আদি অন্তৰ্ভুক্ত।
10. নাগৰিকত্ব: ই নাগৰিকত্ব, নাগৰিকৰ অধিকাৰ আৰু কৰ্তব্য, ৰাজনৈতিক অংশগ্ৰহণ আৰু ৰাষ্ট্ৰ তথা সমাজৰ প্ৰতি নাগৰিকৰ দায়িত্ব অধ্যয়ন কৰে।
11. সাৰ্বভৌমত্ব: ৰাজনৈতিক তত্ত্বই সাৰ্বভৌমত্বৰ ধাৰণা, প্ৰকৃতি আৰু গুৰুত্ব অধ্যয়ন কৰে। সৰ্বোচ্চ ৰাজনৈতিক কৰ্তৃত্ব ক'ত অৱস্থিত আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ ভিতৰত তথা আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ক্ষেত্ৰত সাৰ্বভৌমত্ব কেনেদৰে কাৰ্য কৰে, সেই বিষয়ে আলোচনা কৰে।

সেয়েহে, ৰাজনৈতিক তত্ত্বৰ পৰিসৰ অতি ব্যাপক। ইয়াৰ ভিতৰত ৰাষ্ট্ৰ, চৰকাৰ, ক্ষমতা, কৰ্তৃত্ব, সাৰ্বভৌমত্ব, স্বাধীনতা, সমতা, ন্যায়, অধিকাৰ, গণতন্ত্ৰ, নাগৰিকত্ব, ৰাজনৈতিক মতাদৰ্শ, ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠান আৰু সমসাময়িক ৰাজনৈতিক বিষয়সমূহ অন্তৰ্ভুক্ত।

ৰাজনৈতিক তত্ত্বৰ গুৰুত্ব: ৰাজনৈতিক তত্ত্ব শৈক্ষিক জ্ঞান আৰু ব্যৱহাৰিক ৰাজনৈতিক জীৱন—দুয়োটা ক্ষেত্ৰতে গুৰুত্বপূৰ্ণ।

1. ৰাজনৈতিক ধাৰণাৰ জ্ঞান প্ৰদান কৰে: ই ৰাষ্ট্ৰ, ক্ষমতা, স্বাধীনতা, সমতা, ন্যায়, অধিকাৰ আৰু গণতন্ত্ৰ আদি ৰাজনৈতিক ধাৰণাসমূহ বুজিবলৈ সহায় কৰে।
2. ৰাজনৈতিক সচেতনতা বৃদ্ধি কৰে: ৰাজনৈতিক তত্ত্বই নাগৰিকক চৰকাৰ আৰু ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহ কেনেকৈ কাম কৰে আৰু ৰাজনৈতিক ক্ষমতাই সমাজক কেনেদৰে প্ৰভাৱিত কৰে, সেই বিষয়ে বুজিবলৈ সহায় কৰে।
3. সমালোচনামূলক চিন্তাৰ বিকাশ ঘটায়: ই মানুহক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাক কোনো পৰীক্ষা নকৰাকৈ গ্ৰহণ নকৰি প্ৰশ্ন আৰু সমালোচনা কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰে।

4. মূল্যায়নৰ মানদণ্ড প্ৰদান কৰে: ৰাজনৈতিক তত্ত্বই কোনো ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা ন্যায়সংগত, গণতান্ত্ৰিক, বৈধ আৰু ন্যায়পূৰ্ণ হয় নে নহয় সেইটো মূল্যায়ন কৰাৰ মানদণ্ড প্ৰদান কৰে।
5. গণতন্ত্ৰ শক্তিশালী কৰে: স্বাধীনতা, সমতা, অংশগ্ৰহণ, প্ৰতিনিধিত্ব আৰু অধিকাৰৰ দৰে নীতিসমূহে গণতান্ত্ৰিক চৰকাৰৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভেটি গঠন কৰে।
6. ব্যক্তিগত অধিকাৰ সুৰক্ষিত কৰে: ৰাজনৈতিক তত্ত্বই ব্যক্তিৰ কিয় নিৰ্দিষ্ট অধিকাৰ আৰু স্বাধীনতা থকা উচিত, সেই বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰে। লগতে ব্যক্তিগত স্বাধীনতা আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ কৰ্তৃত্বৰ মাজৰ সম্পৰ্কও অধ্যয়ন কৰে।
7. সামাজিক অন্যায়েৰ সমস্যাৰ সমাধানত সহায় কৰে: ই দৰিদ্ৰতা, বৈষম্য, বৈষম্যমূলক আচৰণ, বঞ্চনা আৰু সম্পদৰ অসম বিতৰণ আদি সমস্যাৰ বিষয়ে তাত্ত্বিক দৃষ্টিভংগী প্ৰদান কৰে।
8. ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠান আৰু নীতিক পথ প্ৰদৰ্শন কৰে: ৰাজনৈতিক তত্ত্বই আইন, সংবিধান, ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠান আৰু ৰাজহুৱা নীতি প্ৰস্তুত আৰু মূল্যায়নৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় নীতি আৰু আদৰ্শ প্ৰদান কৰিব পাৰে।
9. ৰাজনৈতিক চিন্তা আৰু ৰাজনৈতিক ব্যৱহাৰৰ মাজত সংযোগ স্থাপন কৰে: ই ৰাজনৈতিক আদৰ্শ আৰু বাস্তৱ ৰাজনৈতিক জীৱনৰ মাজৰ ব্যৱধান হ্ৰাস কৰে। সমতা আৰু ন্যায়ৰ দৰে ধাৰণাসমূহ বাস্তৱ ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানৰ মূল্যায়নত ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি।
10. দায়িত্বশীল নাগৰিকত্বৰ বিকাশ ঘটায়: ৰাজনৈতিক তত্ত্বৰ জ্ঞানে নাগৰিকক ৰাজনৈতিক আলোচনা, নিৰ্বাচন আৰু গণতান্ত্ৰিক সিদ্ধান্ত গ্ৰহণত অধিক সচেতন আৰু দায়িত্বশীলভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰিবলৈ সক্ষম কৰে।